temel tasarım kavramlarını disiplinlerarası okumak- 3

Editör: Behiç Alp Aytekin

nobel

2. BÖLÜM SEMBOL *(Symbol)*

GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI TEMEL ALANI VE EKSLİBRİS YAKLAŞIMI

Hasip Pektaş

GİRİŞ

Ekslibris tasarımının Görsel İletişim Tasarımı içindeki yerine temas etmeden önce Tasarım, İletişim, Görsel İletişim kavramlarına kısaca bir göz atmakta yarar var. Tasarım, bilgiyi organize etmektir, düşünceleri görünür ya da elle tutulur hâle getirmektir. Tasarım, insana hitap eder ve yaşamın her alanında vardır. İletişim ise, bir bilgi alışverişidir, bir tür paylaşımdır. Sözlü ya da görüntülü olabilir. Görsel İletişim, görüntülü bilgi alışverişidir. Sözlü iletişime göre daha güçlü ve daha etkilidir. Görsel İletişim Tasarımı ise, grafik tasarım ve dijital medya tasarımını içeren, yeni anlatım dillerinin oluşturulduğu yaratıcı bir alandır.

Görsel İletişim Tasarımcısı, bir ürünü, bir hizmeti ya da bir fikri, hedef kitleye tanıtmak, tercih etmesini sağlamak amacıyla görsel düzenlemeler yapan kişidir. Günümüzde güçlü bir iletişim ağı içinde yaşamaktayız. Bilgi aktarımı çok hızlı. Bilgi çağıyla yaşamımız daha da kolaylaşmakta. Görsel iletişim araçları çok gelişmiş durumda. Elle yazılan kitaplardan elekronik kitaplara geçildi.

Grafik Sanatı: Resim sanatının bir dalı olan özgün baskı sanatları (taş baskı, serigrafi baskı, ağaç baskı, linolyum baskı, gravür vb.), resmin bir zemine kazınarak çizilmesi nedeniyle Almanca Graphishe Kunst (Grafik Sanatı) deyimiyle ifade edilmiştir (İng. Graphic Art, Fr. Art Graphique). Endüstri Devrimi'yle birlikte gündeme gelen işlevle estetiğin birleştiği tasarım kavramı, "grafik tasarım" deyiminin doğmasına neden olmuştur. Dolayısıyla grafik sanatı, baskı sanatlarını tanımlarken "görsel iletişim tasarımı" olarak da adlandırılan grafik tasarım, işlev ve estetiği birleştirerek kitlelerle iletişim kurmayı sağlayan, yazı ve resmin bir arada kullanıldığı görsel anlatım dilini tanımlamaktadır (Akdenizli, 2005: 3).

Grafik tasarımcı, kendi mesajı yerine başkalarından aldığı bilgileri mesaj hâline getirir, insanlarla paylaşmak mesajı görsel olarak şekillendirir. Ben yaptım oldu diyemez. Her meslekte olduğu gibi, grafik tasarımcının da başarısı, mesajı doğru iletmesine, özgün tasarımlarıyla hedef kitleyi etkilemesine, kendini yetiştirmesine ve elbette yaptığı işi çok sevmesine bağlıdır. Üzerinde yaşanılan dünya, estetik değerlere sahip, yaratıcı, sorun çözücü tasarımcıların katkılarıyla daha güzel ve daha yaşanılır olacağı kesindir.

İletişim tasarımcısı, işini hangi mesajı iletmek için tasarlamışsa izleyen her kişinin aynı mesajı almasını sağlamak zorundadır. "Ben önlerine koyarım, anlayan anlar" deme lüksü yoktur. Tasarıma sanat katmış olmanız, izleyenlerin mesajı farklı düzeylerde ve düzlemlerde algılamasına, izledikleri şeyden farklı keyif almalarına yol açabilir ama algılamalarının sonucu aynı olmalıdır. Çünkü o tasarım, o sonuca ulaşmak için yapılmıştır. Zihinlerinde bırakmanız gereken iz, önceden belirlenmiştir. O izi bırakamadıysanız bütün emek ve masraf boşa gitmiş demektir (Bilge, 2011: 50).

Ekslibris/Ex-libris (Bookplate), kitapseverlerin kitaplarının iç kapağına yapıştırdıkları üzerinde adlarının ve değişik konularda resimlerin yer aldığı küçük boyutlu tasarımlardır (Görsel 1). Kitabın kartviziti, kitabın tapusu da denilebilir. Ekslibris, kitap sahibini tanıtır, onu yüceltir ve kitabı ödünç alan kişiyi geri getirmesi konusunda uyarır. Yer aldığı kitabın değil kitap sahibinin bir göstergesidir, kitapla sahibi arasındaki bir bağdır. Sözcük olarak *"...'nın kitaplığından", "...'nın kütüphanesinden"* anlamına gelir.

Görsel 1: Kitabın iç kapağındak bir ekslibris.

Ekslibrisin İşlevi

Ekslibris, bir ihtiyaç grafiği olarak doğmasına karşın estetik kaygılarla yapılan özgün tasarımlardır. Sanatı, insanın elleri arasına, kitapların içine kadar getirip onun büyüleyici sıcaklığını hissettirmektedir. Uzun bir geçmişe sahip bu sanat/tasarım dalı, aynı zamanda yapıldığı dönemin kültürel özelliklerini günümüze taşımaktadır. Ayrıca önemli bir iletişim aracı olarak sanatçı, tasarımcı, sanatsever ve koleksiyoncular arasında kültürel köprü görevini de yerine getirmektedir.

Ekslibrisin ilk ve önemli işlevi, kitap sahibini betimlemesi; ödünç alana kitap sahibini hatırlatmasıdır. Diğer işlevi ise sanatçılar, tasarımcılar ve koleksiyoncular arasında önemli bir değiş tokuş objesi olarak kullanılmasıdır. Bir sanat eseri olarak bulunduğu mekânlarda ruhumuzu zenginleştirmesi de üçüncü işlevidir.

Ekslibris Tasarımı

Ekslibrisler, yaşayan kişi ya da kurum adına siparişle yapılır ve onların özelliklerini yansıtır. Yaratım sürecine bakıldığında resim sanatının tüm olanaklarının kullanıldığı görülür. İşlevsel yanına bakıldığında ise grafik tasarım ürünü olarak düşünülebilir. Belki de resimden ayrılan tek yanı, içine tipografinin (yazının) da girmesidir. Her sanatçı ya da tasarımcı kendi tarzında ekslibrisi oluşturur, duygu ve düşüncesini özgürce anlatarak estetik değerlere yer vererek özgün çalışmalar ortaya koyar. Kompozisyonuna *"ekslibris"* sözcüğü ile ekslibris yaptığı kişinin ya da kurumun adını ekler.

Hangi teknikle yapılırsa yapılsın, ekslibris sanatsal kaygılarla tasarlanır. Geleceğe kalması, taşıdığı renk ve biçim ilişkisine, özgünlüğüne, teknik ve estetik yetkinliğine, resim ve yazıdaki uyumuna bağlıdır. Tasarımcılar, ya sipariş alarak ya da uygun gördüğü kişiye armağan olarak ekslibris yaparlar. Eğer siparişle yapılıyorsa detaylı olarak bilgiler alınır ve bu bilgiler doğrultusunda alternatif taslaklar oluşturulur. Beğenilen taslak ise uygulamaya konulur, belli sayıda ve istenilen teknikle çoğaltılır (Görsel 2).

Görsel 2: Ön bilgiye dayalı araştırma ve taslakların sonucu.

Sipariş dışında yapılan ekslibrislerde de iyi bir gözlem ve araştırma sonunda tasarım gerçekleşir. Her koşulda ekslibris sahibinin beğenisi mutlaka dikkate alınmalıdır (Okur, 1998: 36). Çoğaltılan ekslibrislerin altına sırayla tekniğinin kodu, baskı sayısı (2/50 gibi. soldaki sayı kaçıncı baskı olduğunu, sağdaki ise kaç adet basıldığını gösterir), sanatçının adı veya imzası ve yapım yılı kurşun kâlemle yazılmalıdır. Baskı sayısının bilinmesi ekslibrisi değerli kılar. Fotokopiler, çizim ve taslaklar ekslibris olarak kabul görmezler.

Ekslibrislerde resim alanı uzun kenarının 13 cm'den, baskı kâğıdının ise A5'ten (210x148 mm) büyük olmaması tavsiye edilir. Bu sınırlama ekslibrisin işlevini yerine getirmesi ve kolay arşivlenebilmesi için gereklidir. Çoğaltmak için gravür/C3, ağaç baskı/X2, linolyum baskı/X3, litografi/L, serigrafi/S, ofset/P7, fotograf/P8, bilgisayarla oluşturulan tasarım/CGD kullanılmaktadır. Karışık teknik/MT de kullanılabilir (Pektaş, 2017: 77).

Ekslibris tasarımı ciddi bir araştırma ve planlı bir hazırlık aşaması gerektirir. Başarılı bir sonuç elde etmek için amaca uygun bilgilerin, belgelerin, çizimlerin, fotoğrafların ve taslakların hazır olması gerekmektedir. Photoshop, Illustrator, InDesign gibi bilgisayar programlarının olanakları, zengin filtre ve yazı tipi seçenekleri sadece tasarımcının ilerlemesine katkı sağlar ama onların uygun yerde ve işlevsel olarak kullanılması, tasarımcının estetik beğenisine, engin tecrübesine bağlıdır. Tasarımcılar, tasarımlarında manuel çizimlerini ve el yazılarını da kullanabilirler. Yalnız unutulmamalıdır ki kullanılan yazı doğru yerde ve uygun büyüklükte değilse rahatsız eder, ekslibrisi olumsuz etkiler. O nedenle çok denemek, uygun alanı bulduktan sonra yazıyı yerleştirmek gerekir. Yazı ne okunamayacak kadar küçük ne de resmin önüne geçecek kadar büyük olmalıdır. Resmin bir parçası, bir çizgi ya da leke olarak kalmalı ama işlevini de yerine getirmelidir (Görsel 3, 4).

Görsel 3: Hatice Öz Pektaş, CGD, 2017.

Görsel 4: Onur Aşkın, CGD, 2013.

Ekslibris ve Tipografi

Tipografi, yazının bir sistem içinde boyutlandırılması, düzenlenmesi, basılı hâle getirilmesi sürecini kapsar. Doğru ve kolay iletişim tipografinin olanaklarına bağlıdır. Yazıyı oluşturan karakterin seçimi, harflerin iç ve dış boşlukları, birbirlerine oranı, zemin ve değer ilişkileri algılamadaki önemli etkenlerdir. Ekslibris, üzerinde taşıdığı resimsel ve tipografik ögeleriyle etkili ve önemli bir iletişim aracıdır. Adına ekslibris yapılan kişiye ya da kuruma özgü tasarlanmalıdır.

Ekslibris içinde yazıyı iki farklı konumda görmekteyiz. Ya resmin içinde resimle birlikte yer almakta ya da sadece tipografik ve kaligrafik ögelerin bir görsel biçime dönüşmesiyle ekslibris meydana gelmektedir (Görsel 5). Resmin içinde de olsa, yalnız başına da kullanılsa yazı ögesinin dengeli bir birliktelik göstermesi gerekmektedir. Harfler gerçek hayatın referanslarıdır. Kişiliği, karakteri yansıtır. Bu yansımayı el yazısında da görebiliriz. Ekslibrislerde bilgisayar yazı karakterleri yerine el yazısının kullanılması farklı etkiler yaratabilir.

Görsel şölenin bir parçası olan bu sözcükler (ekslibris ve adına ekslibris yapılan kişinin adı) resimden ayrı düşünülemez. Resmin içindeki yerinin, yönünün ve büyüklüğünün iyi belirlenmesi gerekir. Harflerin büyüklüklerinin çok faklı olması, sözcüklerin farklı karakterlerle yazılması bütünlüğü bozar. Yazının resmin önüne geçmesi veya okunmayacak küçüklükte olması da etkisini zayıflatır.

Ekslibrisler, yapılan kişinin bir tür arması, mülkiyet işareti olması nedeniyle, sadece tipografik veya kaligrafik olarak da düzenlenmektedir (Görsel 6). İsimlerin özgün şekilde yazılması veya baş harflerden oluşan bu göstergeler adeta bir logoyu çağrıştırırlar. Böyle olunca da kişiye özgü bir kimlik yaratma kaygısı öne çıkmaktadır. İster bilgisayarın olanaklarından yararlanarak ister kaligrafinin çizgi zenginliğini kullanarak yapılsın her ekslibris, harflerin görsel bir biçime dönüşmesiyle diğerlerinden ayrılacaktır. Harfleri oluşturan siyah alanlarla boşlukların dengesi, birbiriyle uyumu, hem algılamayı kolaylaştıracak hem de görselliği artıracaktır.

Görsel 5: Hans-Joachim Burgert.

Görsel 6: Hannu Paalasmaa.

Ekslibrisin Kısa Tarihçesi

Araştırmacılar ekslibrisin ilk ve en eski örneğinin MÖ 1400 yıllarında açık mavi renk bir fayans üzerine yapıldığını ve Mısır Kralı III. Amenhotep'in (diğer adıyla Firavun III. Amenhophis) kitaplığına ait olduğunu açıklıyorlar. 62 x 38 x 4,5 mm boyutundaki bu levhanın papirüs rulolarını korumak için kullanılan ağaç sandıklara takıldığı tahmin ediliyor (Görsel 7).

1450 yıllarında kâğıt üzerine ilk ekslibris, *"Igler"* (kirpici) takma adıyla bilinen Alman Papaz Johannes Knabenberg için yapılmıştır. Çayırdaki çiçeği ısıran kirpinin resimlendiği ve üzerinde "Hans Igler seni öpebilir" yazan ekslibris, ağaç baskı ile çoğaltılmıştır (Görsel 8).

Matbaanın icadıyla soylular, eğitim görmüş burjuva sınıfı da kitap sahibi olunca hırsızlıktan ve kaybolmaktan korumak için özel bir mülkiyet işareti koyma ihtiyacı doğmuştur. Eklibrisin ortaya çıkışı bu ilişki içinde görülebilir (Kaynar, 1998: 7).

Görsel 7: III. Amenhophis için.

Görsel 8: Hanns Igler için ekslibris, 1450.

Türkiye'de Ekslibris

Türkiye'nin ekslibrisi tanıması ise, Batı'dan alınmış kitaplarla olmuştur. Avrupa ülkelerinde yaygın olarak kullanılan ekslibrislerin yer aldığı kitaplar, ikinci el satışlarla ülkemize gelmiş, kitap sahipleri öldüğünde ise yakınları tarafından kütüphanelere bağışlanmış veya sahaflara satılmıştır. Millî Kütüphane, Boğaziçi Üniversitesi ve Yapı Kredi Bankası Kütüphaneleri ile Basın Müzesindeki eski kitapların çoğunda ekslibrisler vardır. Özel kütüphanelerde de ekslibrisli kitaplara rastlanmaktadır (Pektaş, 2017: 29).

Türkiye'de adına ilk ekslibris yaptıranlar, yabancı uyruklu kitapseverlerdir. Üsküdar Amerikan Koleji, Robert Kolej gibi okullarda görev yapan

öğretmenlerin kendileri için ekslibris yaptırdıkları, ayrılırken kütüphaneye bıraktıkları kitaplarda görülmektedir. 1920'lerden itibaren Robert Kolej öğrenci yıllıklarına, yıllık sahibinin ismini yazabileceği boşlukların da bulunduğu ekslibrisler yapılmıştır (Görsel 9).

Ülkemizde henüz yeni olduğu ve geniş çaplı tüketimi olmadığı için ekslibrisin bir meslek olarak seçilip yoğun bir üretimi yapıldığından söz etmek zordur. Ressamlar, baskıresim sanatçıları, tasarımcılar çalışmalarına ek olarak aldıkları ekslibris siparişlerini yerine getirmekte ya da özgür bir anlatım biçimi olarak yaratıcılıklarını bu alanda da göstermektedirler. Ama yurt dışında oldukça yaygın olan bu sanat dalının tamamıyla bir meslek olduğu, profesyonel olarak temsil edildiği bir gerçektir.

2000'li yıllardan bu yana ülkemizde, özellikle güzel sanatlar eğitimi veren kurumlarda baskıresim ve grafik tasarım hocalarının özendirmeleriyle ekslibris yapan gençler yetişmeye başlamıştır. Sanatçılarımız kişisel ekslibris sergileri açmanın yanında uluslararası yarışmalarda ödüller almaktadırlar. Ayrıca ülkemiz için oldukça yeni olan ekslibris konusunda çok sayıda lisansüstü tezin yapıldığı, altı üniversitede ders olarak okutulduğu da bir gerçektir. Tek eksikliğini hissettiğimiz şey ekslibris koleksiyonculuğudur.

Osmanlılar döneminden kalma el yazması ve basılmış kitaplarda görülen mühürler, birer mülkiyet işareti olarak kabul edilse de ekslibris türüne girmezler (Görsel 10). Fakat özgün kaligrafik yapılarıyla ait oldukları kişilerin arması veya logosu olarak bu işlevi yerine getirmişlerdir.

Ülkemizde ilk olarak 1997'de Ankara'da kurulan Ekslibris Derneği, etkinliklerine İstanbul Eklibris Derneği olarak İstanbul'da devam etmektedir. Bugüne kadar ekslibris adına çok sayıda sergiler yapılmış, konferaslar verilmiş ve çalıştaylar gerçekleştirilmiş; Uluslararası Ekslibris Yarışmaları organize etmiştir. 2010'da 33. FISAE Uluslararası Ekslibris Kongresi İstanbul'da gerçekleştirilmiştir.

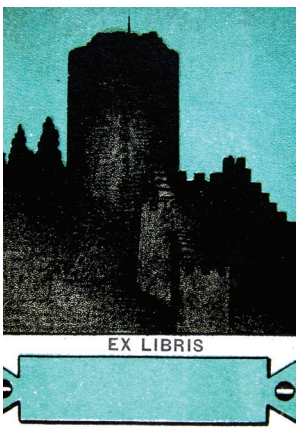

Görsel 9: Robert Kolej yıllığından.

Görsel 10: Osmanlıca mühürlü kitap.

Sonuç

Tasarımcı, yapılanları tekrar etmekten sıkılır, daima bir arayış ve devinim içindedir. Farklı olanın peşindedir. Körü körüne gelenekleri sürdürmek yerine yeni gelenekler, yenilikler yaratmak peşindedir. Öyle de olmalıdır. İngiliz şair ve eleştirmen Thomas Stearns Eliot "Yenilik tekrardan daima iyidir." der (Eliot, 2007: 20). Başkalık da yenilik kadar önemlidir. Her alanda olduğu gibi ekslibris tasarımında da yeni düşüncelere, farklılıklara, deneysel çalışmalara açık olmak, gelişmenin ön koşuludur. Gerek içerik olarak gerekse biçimsel olarak farklılık gösteren, özgün olan ekslibris, ilgiyi diri tutar, zamana karşı dayanır. Yarışma kataloglarında veya sergilerde gördüğünüz özgün bir ekslibris için hayranlığınızı gizleyebilir misiniz? Hatta içinizden "Ah keşke bunu ben yapsaydım" diye geçirip kıskandığınız olur mu?

Yaratıcılığın sonu yoktur; yöntemi de bitmez. Ekslibris için uçuk fikirleri, konuları seçmek, malzeme ve tekniğin tüm olanaklarını kullanmak ve bıkmadan denemek gerek. Yaratım süreçi içinde beklenmeyen, sürpriz sonuçlarla da karşılaşmak mümkündür (Görsel 11, 12, 13).

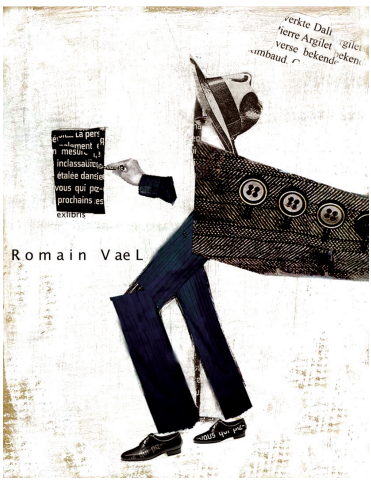

Görsel 11: Sophie Vael, 2006.

Görsel 12: Nazan Tanyu Tekbaş, 1995.

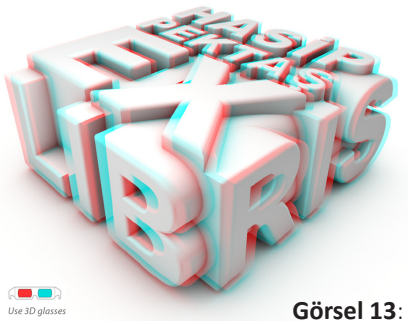

Görsel 13: Cem Gül, 2015.

KAYNAKÇA

Akdenizli, F. (2005), "Türk Grafik Sanatlar Tarihinde Orijin Sorunu" *Anadolu Üniversitesi Anadolu Sanat Dergisi.* Sayı: 16, s. 3. https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/911/266970.pdf

Bilge, İ. (2011). "Sanatçı mısınız? Tasarımcı mısınız?" *Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi,* Sayı: 5, https://dergipark.org.tr/download/article-file/203704

Eliot, T. S. (2007). "*Edebiyat Üzerine Düşünceler*". (Çev. Sevim Kantarcıoğlu), s.20, İstanbul: Paradigma

Kaynar, A. (1998). *Kaynak ve Dayanaklarıyla Exlibris ve Bir Örnek Sanatçı: Hasip Pektaş.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-191034). Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi.

Okur, G. (1998). *Exlibris ve İletişim.* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-73582). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pektaş, H. (2017), *Ekslibris.* (Genişletilmiş 4. Baskı). İstanbul: İstanbul Ekslibris Derneği Yayınları.